УДК 351.745.7

КОНТРОЛЬ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО СТУДЕНТСЬКОГО ОБМІНУ

MONITORING OF CRIMES IN THE FIELD OF INTERNATIONAL STUDENT EXCHANGE

Черняк А.М.,
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Окреслено коло злочинів, що вчиняються у сфері міжнародного студентського обміну. Розкрито значення контролю за вчиненням цих злочинів. Визначено проблеми правового регулювання, що пов'язані з проведенням такого контролю. Запропоновано шляхи вирішення цих проблем.
Ключові слова: міжнародний студентський обмін, контроль за вчиненням злочину, контрольоване постачання, прикордонне переслідування.

Очерчен круг преступлений, совершаемых в сфере международного студенческого обмена. Раскрыто значение контроля над совершением этих преступлений. Определены проблемы правового регулирования, связанные с проведением такого контроля. Предложены пути решения этих проблем.
Ключевые слова: международный студенческий обмен, контроль над совершением преступления, контролируемое поставки, пограничное преследование.

This article outlines a range of crimes committed in the international student exchange sphere. The author underlines the importance crimes committed in this sphere, determines the problems of legal regulation of such control and finds a solution to these problems.
Key words: international student exchange, monitoring of crimes, controlled delivery, border prosecution.

Постановка проблеми. Одним із важливих чинників розвитку нашої держави є обмін студентами з іншими країнами. Даний вид міжнародного співробітництва не лише сприяє становленню позитивного іміджу України та зміцненню ділових і дружніх відносин із іншими державами, а й позитивно впливає на розвиток вітчизняної освіти і науки, збагачує державний бюджет через валютні надходження з-за кордону. Але поряд із позитивними результатами міжнародного студентського обміну мають місце і негативні. Насамперед, це використання такого обміну вітчизняними, іноземними та транснаціональними злочинними формуваннями для прикриття своєї протиправної діяльності. Так, під приводом навчання у вишах до України потрапляють особи, які поєднують своє навчання зі вчиненням злочинів (торгівлею наркотиками, втягненням до терористичної діяльності, участю у злочинних об'єднаннях, сформованих на етнічній основі тощо) або взагалі кидають навчання та відразу поповнюють лави кримінальних співтовариств. Не гребують використанням міжнародного студентського обміну як прикриттям для легального в'їзду в Україну і спецслужби іноземних держав та організацій, агенти яких зорієнтовані на вчинення шпигунства, диверсій, організації масових заворушень. Вітчизняні кримінальники використовують міжнародний студентській обмін для вчинення шахрайства, торгівлі людьми, контрабанди наркотиків та культурних цінностей тощо.

Під час досудового розслідування зазначених злочинів виникає низка проблем. Значна частина з них пов'язана із питаннями застосування інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД).

Стан опрацювання. Окресленням кола проблем, пов'язаних із інститутом НСРД у кримінальному провадженні, та визначенням шляхів вирішення активно займаються фахівці у галузі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД): С.В. Албул, М.В. Багрій, О.А. Білічак, В.І. Василинчук, М.Л. Грібов, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, О.С. Старенький, М.В. Стащак, С.С. Чернявський [1–12] та інші науковці. Водночас окремі актуальні питання практики не знайшли наукового розв'язання. Зокрема, це стосується використання окремих НСРД у досудовому розслідуванні злочинів у сфері міжнародного студентського обміну.

Мета статті – визначити проблеми використання положень ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) під час досудового розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Проведені нами дослідження засвідчують, що злочинами у сфері міжнародного студентського обміну є: злочини, для приховування (приховання) яких використовується надання вишами освітніх послуг громадянам інших держав; умисні злочини, вчинені іноземними студентами або абітурієнтами у складі злочинних формувань, сформованих на етнічній, релігійній або іншій основі; злочини, об'єктивну сторону яких становить одержання неправомірної вигоди посадовими особами (надання їм такої вигоди), компетенцію яких становить вирішення питань, пов'язаних із в'їздом (виїздом), депортацією іноземних студентів (абітурієнтів). Основним видом злочинів у сфері міжнародного студентського обміну є нелегальна міграція у формі незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Ці злочини, здебільшого, поєднуються з іншими, які можна розмежувати на дві категорії: ті, що необхідні для безперешкодного вчинення нелегальної міграції (одержання неправомірної вигоди службовою особою, підроблення документів, печаток, штампів, використання підроблених документів тощо), та ті, заради вчинення яких здійснюється нелегальна міграція. Останні можна диференціювати на такі, що вчиняються з метою отримання матеріальної користі (корисливі), та такі, що не приносять матеріальної вигоди суб'єктам їх вчинення (за винятком одержання грошової винагороди організаторами та безпосередніми виконавцями від замовників).

У протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну оперативними підрозділами мають активно використовуватися усі правові засоби, що забезпечують викриття винних осіб та притягнення їх до кримінальної відповідальності. Одним із ефективних засобів одержання незаперечних доказів злочинної діяльності (з одночасним запобіганням настанню її суспільно небезпечних, шкідливих наслідків, недопущенням доведення злочинного умислу до кінця) є негласний контроль за вчиненням кримінального правопорушення з подальшим затриманням зловмисника «на гарячому». Можливість такого контролю передбачено у ст. 271 КПК України.

Загальні проблеми правого регулювання контролю за вчиненням злочину досліджували О.А. Антоненко, М.В. Багрій, О.А. Білічак, М.Л. Грібов, В.А. Динту, О.В. Кириченко, В.В. Комашко, А.М. Копилов, А.Д. Оноферийчук, М.А. Погорецький, Т.О. Руденко, Р.В. Суворова, С.С. Тарадойна, В.Г. Уваров, І.Р. Шинкаренко та ін. До цих проблем вчені зараховують: відсутність законодавчих визначень контролю за вчиненням злочину та окремих його форм; суперечливість норм, що регулюють цю НСРД (ст. 271 КПК України) та встановлюють порядок початку досудового розслідування (ст. 214 КПК України); обмеження можливості використання контролю за вчиненням злочину лише у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів та ін.

Окремі науковці активно розробляють проблеми розмежування контролю за вчиненням злочину та провокацією його вчинення [13, с. 33–43]; невідповідності змісту окремих форм контролю за вчиненням злочину, передбачених ст. 271 КПК України, практиці ЄСПЛ [14, с. 551–553], а також вказують на недоцільність законодавчого урегулювання контролю за вчиненням злочину як окремої НСРД [15, с. 248–251].

Усі загальні проблеми правового регулювання контролю за вчиненням злочину, безумовно, негативно впливають на застосування цієї НСРД для виявлення, припинення та розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну. Проте існують і специфічні проблеми. Окреслення їх кола вимагає попереднього визначення, у яких випадках протидії досліджуваним кримінальним правопорушенням та з якою метою використовується контроль за вчиненням злочинів.

Як основний злочин у сфері міжнародного студентського обміну нами було визначено незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України). Інформація про можливість такого переміщення щодо конкретної особи або групи осіб може бути одержана оперативними підрозділами завчасно. Виходячи з того, що зазначений злочин, як правило, не пов'язаний із посяганням на життя або заподіянням особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень, поширенням речовин, небезпечних для життя багатьох людей, втечею осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини, виникненням екологічної або техногенної катастрофи, доцільно встановити контроль за його вчиненням.

Природно, що до цього контролю бажано залучити оперативні підрозділи правоохоронних органів обох країн (держави, з якої виїжджає особа, та держави, до якої вона в'їжджає). Але аналіз практики протидії оперативними підрозділами злочинів у сфері міжнародного студентського обміну свідчить, що міжнародне співробітництво в галузі боротьби з незаконним переправленням осіб через державний кордон України має місце лише у виняткових випадках. Такі випадки, здебільшого, пов'язані з наданням нашою державою допомоги іншим країнам у реалізації кримінальних проваджень, розпочатих правоохоронними органами цих країн.

Такий стан речей пов'язаний як із об'єктивними, так і з суб'єктивними факторами. До об'єктивних факторів належить, насамперед, недосконале правове регулювання міжнародного співробітництва у цій сфері.

Незважаючи на те, що у КПК України є окремий розділ, присвячений міжнародному співробітництву під час кримінального провадження, а в його межах – стаття, що регламентує процесуальний порядок міжнародного співробітництва у разі вчинення особою незаконного переміщення через державний кордон України (ст. 570), у цих питаннях немає визначення.

Зокрема, у вказаній статті зазначається: «У разі проведення компетентними органами України прикордонного переслідування особи, яка вчинила незаконне переміщення через державний кордон України, проводиться розслідування її незаконної діяльності на території України згідно з вимогами цього Кодексу (ч. 1).

Матеріали кримінального провадження щодо документування незаконної діяльності зазначеної особи на території України, згідно з міжнародними договорами про прикордонне переслідування, передаються відповідним органам держави, де цю особу притягнуто до кримінальної відповідальності; у разі одержання таких матеріалів від відповідних органів іншої держави вони долучаються до матеріалів досудового розслідування (ч. 2)».

Аналіз зазначених положень у сукупності з іншими нормами КПК України дозволяє стверджувати, що:

1. Термін «прикордонне переслідування» вжитий лише у ст. 570 кримінального процесуального закону України. Сам термін законодавцем не тлумачиться, а аналіз норм статті не дає можливості дійти однозначного висновку про його значення. Отже, невизначеними є правові підстави та процесуальні форми такого переслідування, час його початку та припинення, зв'язок із іншими інститутами та конкретними нормами кримінального процесу тощо.

2. Невизначеність терміну «прикордонне переслідування» не дає змогу окреслити і коло його суб'єктів. Тобто незрозуміло, які саме «компетентні органи» уповноважені проводити таке переслідування.

3. У статті йдеться про вчинення особою незаконного переміщення через державний кордон України, але чомусь розслідується її незаконна діяльність на території України. У даному разі незрозуміло, що має на увазі законодавець: незаконне перебування на території нашої держави (що не є кримінальним правопорушенням) або якісь інші злочини чи проступки, які було вчинено цією особою після її незаконного проникнення в Україну.

4. У ч. 2 ст. 570 йдеться вже не про розслідування, а про «документування незаконної діяльності зазначеної особи на території України». Термін «документування» зустрічається у КПК України лише двічі. Вперше – у ст. 569 «Контрольована поставка» (про це йтиметься далі). Вдруге – у ст. 570. Даний термін також не тлумачиться законодавцем та не узгоджується з іншими термінами КПК України. Він широко застосовується в теорії та практиці ОРД.

Зазначені вище обставини не дають можливості ефективно взаємодіяти слідчим та оперативним підрозділам правоохоронних органів України зі своїми зарубіжними колегами.

Необхідно зазначити, що використанню терміна «документування» у ст. 570 КПК України є цілком природне пояснення. Адже пошук та фіксація фактичних даних щодо незаконного переміщення осіб через державний кордон України здійснюється, здебільшого, в межах ОРД, для теорії та практики використання терміна «документування» є цілком звичайним.

Контроль за вчиненням зазначеного виду злочинів, як правило, здійснюють саме в межах оперативно-розшукових, а інколи і контррозвідувальних справ (якщо є достатні підстави вважати, що проникнення на територію нашої держави здійснюється з метою подальшого вчинення злочинів проти неї). Але комплекс заходів з контрольованого вчинення вказаного протиправного діяння не називають «контролем за вчиненням злочину», адже у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» для цього немає відповідних підстав, оскільки нелогічно називати закупкою (оперативною чи контрольною) контрольоване вчинення незаконного переміщення осіб через державний кордон України. Контрольована поставка, у свою чергу, за визначенням не може проводитися до людей. Вона здійснюється лише щодо певних предметів. Спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину знайшли унормування лише у КПК України: Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» даних форм контролю за вчиненням злочину не передбачено.

Тож оперативний контроль за незаконним переміщенням осіб через державний кордон України фактично є комплексом оперативно-розшукових (контррозвідуваль-

них) заходів у межах ОРС, які, як правило, включають: використання негласного співробітництва; оперативне впровадження до злочинного середовища (осіб, які незаконно переміщуються через державний кордон України або осіб, які організовують таке переміщення); візуальне спостереження за особою, річчю або місцем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, визначення місця знаходження радіоелектронного засобу тощо.

На практиці такий контроль здійснюється, зокрема, за переміщенням через державний кордон осіб, які в'їжджають в Україну на підставі запрошень на навчання, що одержані у незаконний спосіб або взагалі є підробленими. Цей контроль триває не лише під час переміщення через державний кордон, а й під час усього перебування на території України – до моменту, коли зібраних відомостей буде достатньо, аби довести, що зазначені особи не мали наміру навчатися (або до вчинення ними інших злочинів на території нашої держави.

В'їзд в Україну (та виїзд за її межі) іноземних громадян (студентів та абітурієнтів) може здійснюватися як із порушенням законодавства, так і на цілком законних підставах. В обох випадках це може бути пов'язано з контрабандою, зокрема, наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та їх аналогів тощо.

Провести контроль за вчиненням даного різновиду кримінальних правопорушень у межах ОРД можливо, спираючись на п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де зазначено, що оперативні підрозділи мають право: «проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у т. ч. заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. Проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупок здійснюється згідно з положеннями ст. 271 КПК України у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України».

Аналіз зазначеної статті КПК України показує, що, окрім визначення контрольованої поставки як форми контролю за вчиненням злочину, про неї нічого не сказано. Її правові підстави та порядок проведення визначаються загальними вимогами щодо усіх форм контролю за вчиненням злочину. Законодавець не подає її поняття, не визначає її особливостей та не подає критеріїв відмежування від інших форм контролю за вчиненням злочину. Отже, конкретизацію правових та організаційних питань проведення контрольованого постачання покладено законодавцем на розробників підзаконних відомчих та міжвідомчих нормативно-правових актів.

Враховуючи специфіку досліджуваних нами злочинів, потрібно зауважити, що розділ КПК України під назвою «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» містить окрему статтю (569), яка має назву «Контрольована поставка», де передбачено:

1. Слідчий орган досудового розслідування України у разі виявлення ним контрабандної поставки при проведенні процесуальних дій, у т. ч. за запитом про міжнародну правову допомогу, має право не вилучати її з місця закладки або транспортування, а за домовленістю з компетентними органами держави, куди її адресовано, безперешкодно пропустити її через митний кордон України з метою виявлення, викриття та документування злочинної діяльності міжнародних злочинних організацій.

2. Про виявлення контрабандної поставки, згідно з правилами цього Кодексу, складається протокол, який направляється компетентному органу держави, на територію якої пропущено контрольовану поставку, а в разі одержання таких матеріалів від відповідних органів іншої держави вони долучаються до матеріалів досудового розслідування.

Аналіз зазначених вище норм КПК України дозволяє стверджувати, що законодавець передбачив єдине джерело одержання відомостей щодо можливого вчинення контрабанди – проведення процесуальних дій. Такими діями можуть бути: а) проведення процесуальних дій у межах кримінального провадження щодо іншого злочину; б) проведення процесуальних дій у межах виконання запиту про міжнародну правову допомогу. Але така інформація може міститися у матеріалах ОРД, повідомленнях громадян, посадових осіб, засобів масової інформації.

Визначено єдиного суб'єкта прийняття рішення про проведення транскордонної контрольованої поставки – слідчий органу досудового розслідування України. Але це суперечить ч. 4 ст. 246 КПК України, де зазначено, що виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої НСРД, як контроль за вчиненням злочину. Більше того, за вимогами логіки, рішення про транскордонне контрольоване постачання має прийматися спільно представниками правоохоронних органів двох (або) більше країн.

Крім того, маємо зауважити, що КПК України не передбачає протоколу «Про виявлення контрабандної поставки».

Слід наголосити і на тому що Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», унормовуючи контрольоване постачання, не пов'язує його з нормами ст. 569 КПК України. Немає і прямого, встановленого законодавцем, зв'язку між нормами ст. 271 та 569 КПК України. Це ставить під сумнів можливого транскордонного контрольованої поставки в межах ОРД.

Правовими підставами, якими можна обґрунтувати можливість такої поставки, є: 1) повна відповідність назви цієї форми контролю за вчиненням злочину у ст. 271 КПК України назві ст. 569 КПК України; 2) положення, яку містить ч. 6 ст. 271 КПК України: «контроль за вчиненням злочину щодо незаконного переміщення через територію України транзитом, ввезення до України або вивезення за межі України речей, вилучених із вільного обігу, або інших речей чи документів може бути проведений у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України». Такі підстави є доволі умовними і потребують більш чіткого визначення.

Здебільшого, транскордонна контрольована поставка в межах протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну має місце саме під час провадження в оперативно-розшуковій справі щодо незаконного ввезення в Україну наркотичних засобів, їх переміщення територією нашої держави та подальшого збуту.

У таких випадках одна форма контролю за вчиненням злочину часто продовжується іншою – оперативною закупкою. Іноземні студенти та абітурієнти, які ввозять в Україну наркотичні засоби, досить часто самостійно намагаються реалізовувати їх серед власного оточення. Вони не шукають посередників для збуту всієї партії, а також нехтують використанням елементарних засобів конспірації злочинної діяльності. Це створює ідеальні умови для того, аби з використанням штатних або позаштатних негласних співробітників (а також інших осіб, які за добровільною згодою надають оперативним підрозділам свою допомогу), візуального спостереження за особою, зняття інформації з каналів зв'язку викрити та припинити їх злочинну діяльність. Але якщо йдеться про транснаціональні злочинні формування, що спеціалізуються на наркобізнесі, які використовують міжнародний студентський обмін для конспірації своєї злочинної діяльності, то провести заходи з виявлення та документування їх дій набагато складніше. Такі формування активно послуговуються засобами конспірації.

Однією з основних груп злочинів у сфері міжнародного студентського обміну, поряд із незаконним переміщенням осіб та певних предметів через державний кордон, кримінальних правопорушень сфері незаконного обігу наркотичних засобів, нами були визначені корупційні злочини, зокрема одержання неправомірної вигоди службовою особою. Викриття даної категорії кримінально караних діянь здійснюється за допомогою спеціального слідчого експерименту. Зробити це на законних підставах сьогодні можливо лише у межах кримінального провадження.

Сьогодні у законодавчому забезпеченні проведення спеціального слідчого експерименту з викриття хабарників, комплексу НСРД, що його супроводжують, а також слідчих (розшукових) дій, які мають бути проведені для процесуального закріплення його результатів, накопичилася низка нерозв'язаних проблем, які потребують окремого дослідження.

Висновки. З метою підвищення ефективності та забезпечення законності використання контролю за вчиненням злочинів у сфері міжнародного студентського обміну має бути вдосконалена законодавча регламентація цієї НСРД та відповідних ОРЗ. Зокрема, необхідно узгодити норми ст. 271, 569 та 570 КПК України та чітко визначити процесуальний порядок проведення контролю за вчиненням злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням осіб через державний кордон осіб та предметів і речовин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Албул С.В. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України : руйнування наступальності в оперативно-розшуковій діяльності. Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2013 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2013. С. 334–336.

2. Багрій М.В. Судовий контроль за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій: окремі аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 35(1.3). С. 86–89.

3. Білічак О. Прокурорський нагляд за законністю провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Юридичний вісник. 2014. № 5. С. 115–120.

4. Василинчук В.І, Алексійчук М.М., Дерев'янко П.В. Удосконалення порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ . 2014. № 1. С. 68–78.

5. Венедіктов А.А. Законодавча класифікація негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми та шляхи їх вирішення. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 2. С. 93–100.

6. Грібов М.Л. Доповнення переліку негласних слідчих (розшукових) дій: практична необхідність та юридична доцільність. Бюлетень міністерства юстиції України. 2015. № 4. С. 120–126.

7. Никифорчук Д.Й., Кравченко А.О., Копилов А.М. Проблемні питання проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 173–180.

8. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Криминалистика и судебная экспертиза. 2015. Вып. 60. С. 147–160.

9. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. Київ. 2013. № 1. С. 270–277.

10. Сергєєва Д.Б. Проблемні питання постановлення ухвал про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Вип. 1. С. 177–186.

11. Старенький О.С. Проблемні аспекти законодавчої регламентації провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 449–455.

12. Стащак М.В., Мазур Л.А. Проблемні аспекти застосування негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ОВС України. Митна справа. 2012. № 6(84). Ч. 2. Кн. 1. С. 85–89.

13. Погорецький М.А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 1. С. 33–43.

14. Уваров В.Г. Проблеми реалізації принципу юридичної визначеності при застосуванні контролю за вчиненням злочину. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 4. С. 545–550.

15. Грібов М.Л. Законодавче регулювання контролю за вчиненням злочину. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 6. С. 248–251. URL: http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/8.